

Profán meditációk és apokrif imák

JÓKAI ANNA: A TÖVE ÉS A GALLYA

Hogy egy alkotóművész mikor érkezik el pályájának fordulópontjához, mikor érzi kényszerét a műfajváltásnak, az összegezésnek, előre nehezen kiszámítható, s csak utólag regisztrálható. Talán az sem bizonyos, hogy szükségesek az ilyen fordulatok, változások és sommázások. Jókai Anna írói pályáját nem kísérték eddig látványos metamorfózisok; a megújulásra, a módosulásokra, az érintésekre azonban mindig késznek mutatkozott. Annyi kitűnő szépprózai mű, regény és novella után most maga az író is úgy érzi, hogy valamiféle szellemi-gondolati összegezésig jutott el, s legutóbbi nagy lélegzetű regénye, a *Szegény Sudár Anna* (1989) után közel egymás után, két, sajátos műfajú munkával jelentkezett: a némileg elegyes írásokból álló, főképpen cikkekből és interjúkból összeállított *Mi ez az álom?*-mal (1990) és a kötet folytatásának ígért, nemrég megjelent *A töve és a gallya* című kötettel.

„Nem epika, nem líra, nem dráma. Nem esszé” — mondja a kötetéről az író. Hát akkor mi? „Tulajdonképpen vándorlás a keresztben” — folytatja. De ez többértelmű, metaforikus megnevezés. Ha fogalmi meghatározással élünk, akkor azt mondhatjuk: a kötet két ciklusát valójában profán meditációk és apokrif imák töltik meg. Az eddig is gazdag termésű szépírói pálya elérkezett egy korszak lezárásához, eddigi eredményeinek összegezéséhez, gondolati-szellemi háttérének, morális alapjainak föltárásához, s a példázatokban, epikus mesékben, szépírói történetekben való szólás után az író az „egyenes beszédhez” fordul. „Hátravan ez a néhány csatolandó melléklet” — mondja Jókai Anna. De ebben az esetben a melléklet nem mellékeset, elhanyagolható függelék, hivalkodó, magamutogató lábjegyzetet, hanem bizonyító erejű dokumentumot, kiegészítő vallomást, perdöntő bizonyítékot jelent.

A kötet első része tizenhárom elmélkedést, második része hat imát foglal magába. Az írásoknak három rétege van; ezek némileg keverednek is egymással, némileg el is különülnek egymástól, s mintegy az írások sorrendjét is meghatározzák. Az egyik réteg az egyénhez szóló erkölcsi tanítás, a legbelső kör, a személy megszólítása, a minden emberre érvényes igazságok megfogalmazása. Itt az érték kisajátításának veszélyéről, az aranyról, az anyagiasságról, a szegénységről, a hivatás betöltéséről, a többre vágyás csapdájáról, az alkalomról és a sorrendről, az istenkeresés kalandjairól, a szeretetről elmélkedik. A másik réteg a történelmi meditációk sora. Számba veszi a huszadik század borzalmait, a társadalmi és a politikai elnyomás, a diktatúrák kalandjait, a fasiszmus és a bolsevizmus szörnyűségeit, „Pokolműveit”, s a szabadság megélésének szépségére és szükségességére figyelmeztet. Az írások harmadik rétege az író legszemélyesebb gondjairól, az írói műhely problémáiról tájékoztat: az író számára érvényes tizenegy parancsolatot fogalmazza meg, s az ipari tevékenységgé váló írás és a teremtmény, elhivatott, érvényes alkotómunka közti különbséget definiálja. A ciklus egyik legfigyelemreméltóbb darabja az az írás, amelynek címét az egész kötet élére emelte: *A töve és a gallya*. Ez a meditáció a Várkonyi Nándor, Hamvas Béla és Kodolányi János között megvonható párhuzamra épül. Ami közös bennük (bár életművükben eltérő súllyal, eltérő műfajban és különböző

invencióval szólalt meg), annak fölismerése, hogy — némileg leegyszerűsítve — a huszadik századi világválság érzékelése idején az írásos történelem előtti korra és emberre hívták föl a figyelmet. Hozzátehetjük: ez nem egymásra hatás, még csak nem is kölcsönhatás, hanem párhuzamosság és rokonság volt közöttük. Továbbá a párhuzamot kiegészíthetjük Weöres Sándor nevével, valamint mindazok nevével (például Teilhard de Chardinéval), akik ugyanezt a gondolatot az európai és az egyetemes szellemi életben képviselték. Az ötleten, a fölismerésen túl persze a szövegszerű elemzést is el kell majd egyszer végezni. A három réteg a második ciklus írásaiban, az apokrif imákban is érintkezik egymással. Az utódokért és a szülőkért való „objektív” imáktól a huszadik század nagy átkozottaiért s az új évezred küszöbén elmondott imán keresztül a legszemélyesebb imáig, a halál előtt, a „könnyű búcsúért” megfogalmazott imáig ível a ciklus, az apokrif imák sora.

Mi az a szellemi-erkölcsi alap, amelynek birtokában Jókai Anna gondolatait, intéseit az egyénről és a korról, az emberhez és a közösséghez fordulva megfogalmazza? Mindenekelőtt a keresztény életfelfogást, az evangélium dialektikáját fogadja el. A bosszú, az engesztelhetetlenség helyett a szeretetet és a kiengesztelődést, az irgalmat és a megbocsátást hirdeti. A kategorikus döntések, a kizárólagosság helyett a különbözőség vállalója, a megértés, a dialógus híve. Kötőszava nem a „vagy-vagy” merevsége, hanem a „nemcsak—hanem—is” toleranciája. Útjelzői, hivatkozott forrásai, gondolatainak legtöbbet idézett megtámogatói a Biblia mellett — az azzal egybehangzó eszméket valló — Pascal, Hamvas Béla és Simone Weil.

Módszere roppant vonzó, s — mint a nagy elmélkedőké és imádkozóké Kempis Tamástól Rákóczi Ferencig — viszonylag egyszerű, könnyen áttekinthető, követhető. A nyelv anyagával dolgozó, a nyelvi anyagban gondolkodó, a nyelvi kifejezésben otthonos művészként az erkölcsi fogalmak nyelvi megközelítését választja: egy-egy fogalom, szóösszetétel, kép, szólás jelentését igyekszik sokoldalúan és egyéni módon föltárni és kibontani, a „maguk történetét” megvizsgálni, a képben rejlő minél több változatot az értelmezés során kihasználni. Hányféle értelmezési lehetőség rejlik az „arany” metaforában? Milyen út vezet az „arany” szó mágikus jelentésétől addig, hogy viselése „majomparádé”? Mit jelent a korai József Attila-vers motívuma: „Tövit töröm s a gallya jut”? A „váltás” szót hányféle igekötővel lehet ellátni, új jelentéshez juttatni, míg elénk villan a „megváltás” szó? Van, amikor saját morális igazságait ő is metaforikusan fogalmazza meg. Például a csökkentség érzetét, a félmegoldások elégtelenségét ezzel a képpel érzékelteti: „Ha védelmet követelnél a gyengének, elérheted, hogy verés előtt a kötél ne ázzon.” Az értelmezés gyakran nagyon messziről indul, de a legközvetlenebb mához szól, rávetíti a történelemre, rokonszenvesen aktualizálja. Az őszövétségi intés — „Ne főzd meg a gödölyét az anyja tejében” — értelmezésébe például szervesen beleillik a „sötétsapkásokra” történő utalás, az inkvizíció valódi jelentésének fölillantása, a fanatizmus — a legfrissebb, az intézményesített, az iráni fanatizmus — elítélése, a francia forradalom kezdetben vonzó eszméinek „elrákosodása”.

Jókai Anna a kötet egyik helyén azt írja: „Jó lenne mellőzni a többes szám első személy felmentést sugalló kollektivitását is (mintha csak *általában* lenne szó ró-lunk, s nem megkülönböztetetten, kedvetlen barátom, mégiscsak rólad)!” Amennyire mélyen igaz ez a megállapítás, épp annyira meglepő, hogy az író nő ennek ellenére — néhány villanást leszámítva — az elmélkedések és imák zömében többes szám első személyt használ, a „felmentést sugalló kollektivitásban” fogalmaz. Ha van ezeknek a szép és vonzó írásoknak valamiféle gyöngéje, akkor az egyik ez. A minduntalan előlépő többes szám első személy csak valamiféle félreértett szerénység lehet. Az ellenpróba bizonyít: a kötet legszuggesztívebb, legmegrendítőbb vallomása a könyv végén álló *Ima a könnyű búcsúért*. Itt az író nő nem rejtőzik a „fejedelmi” többes szám első személy mögé, itt leplezetlenül közvetlen, s éppen ezért az olvasót is a legmélyebben megszólító: „mert attól félek, nehéz lesz a búcsú, — Uram, hallgass meg engem — amikor itthagynom csontnyelű gyöngyház fésűmet...” Bár az olvasónak talán nincs csontnyelű gyöngyház fésűje, de itt a vallomás saját elmúlásá-

val és halálával szembesíti. Nem vonjuk kétségbe a kifejtett gondolatok igazságtartalmát, de az általánosító fogalmazás megnöveli a szöveg „pedagógiai” jellegét, és csökkenti művészi intenzitását, már-már fölment az alól, hogy a gondolatok személyes és egzisztenciális érvényességét kutassuk. A személyes sorsban és önkritikus módon megforgatott igazságok nagyobb érvénnyel hatottak volna. Gondoljunk csak arra, mi adja az egyik legnagyobb vallomástevő, Szent Ágoston *Confessiójának* máig tartó hatását.

Elégedetlenségünket más is táplálja. Az elmélkedésekből hiányzik az epikus anyag. A példák, a példázatok, a parabolák meggyőző és megvilágító ereje. Gondoljunk a „minta”, az evangéliumok nyelvi megformálására, a krisztusi tanításban rejlő hatás erejére és okára. Az erkölcsi tételeket nem ezek a példák teszik számunkra érthetővé és elfogadhatóvá? A szőlősgazdáról, az aratásról, a halfogásról és a többiről szóló példázatok? S egy másik név is eszünkbe jut a nagy elmélkedők közül, Pázmány Péteré. Prédikációit — gyakran igen elvont teológiai tanításokat — nem a példák (például az étkeztelődőkről szóló példázat) teszik világossá, hozzánk szólóvá, hatásossá? Különös, hogy az az író, aki elsősorban történetekben és figurákban, vagyis epikus anyagban gondolkodik, ezúttal éppen arról mond le, amiben leginkább otthon van, amivel a leghatásosabban dúsíthatta volna föl meditációit. Ehelyett inkább az írások „lírai hangoltságát” emelte meg, s a nyelvi megformálást, a költői eszközök szerepét állította előtérbe. A gondolatok igazságát egy-egy szép kép, s főképpen a különféle gondolatalakzatok — párhuzam, ellentét, fölsorolás, fokozás — nyomatékositják. Ezek szerepét hangsúlyozzák a különféle tipográfiai jelek és kiemelések: a kurzív és fett szedés, a különféle nyilak, valamint a szöveg gyakran versszerű tördelése és tagolása. Tegyük hozzá: mindig természetes megoldásként, a gondolatot hangsúlyozó, azzal szervesen egybeforró elemként jelennek meg, s nem keltik a pótszer, a formalizmus hatását.

Az író gondolataira ráhangolódott olvasó együttérzéssel, rokonszenvvel, megindultan teszi le kezéből a könyvet. Majd eltölti egy másik érzés: a fájdalomé, a szomorúságé. Jó, jó, így van, mélyen igaz és hiteles megállapítások ezek. (Például amit a határok spiritualizálásáról mond: „mindaddig önáltatás, amíg a nemzetek maguk el nem kezdenek valamelyest spiritualizált életet élni...” S erről az is eszembe jut, amit Illyés mondott ugyanerről a témáról: „Spiritualizálódjanak a határok, de miért spiritualizálnak Nagyváradon innét, s miért nem túl?”) Mondom, mélyen igaz és rokonszenves könyv *A töve és a gallya*. De mikor és hogyan valósulnak meg gondolatai az egyénben és a társadalomban? Fájdalmasan tudomásul kell vennünk, hogy a magyar társadalomból korábban is hiányzott, ma is hiányzik az evangéliumi tanítás. A magyar társadalom nem volt keresztény a millennium idején a nemzetiségekkel, nem volt az 1944-ben a zsidókkal, nem volt az egymással szemben az elmúlt negyvenöt évben. S ma sem az. Netán a közömbösök, a cinikusok, az erőszakosok, a fanatikusok, a kínzók, az ütlegelők, a mindenkori smaszerek „hité”, „erkölcsét”, „evangéliumát”, „vallomását”, „imáját” is ismernünk kellene? Nekik is meg kellene írni a maguk „evangélium-magyarázatát”? A negatív „hitek” hatása talán katartikusabb lenne, mint a vonzó példa, az igaz gondolatok fölmutatása? Reménykedjünk... Reménykedjünk a jövőben és a pozitív tanítás erejében... (*Szépirodalmi, 1991.*)

TÜSKÉS TIBOR